

ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ

Илёсов Асроржон Ахроржон ўғли

e-mail: i.asror@ferpi.uz

Фарғона политехника институти, доцент в.б., PhD

Бугунги иқтисодий тараққиёт жараёнларининг асосий қисми рақамли технологияларнинг ривожланиши билан боғланмоқда. Ўтган асрнинг сўнги ўн йиллигида бошланган рақамли трансформация жараёнлари 2010 йилларга келиб юқори ўсиш суръатлари билан ривожланди. Айни пайтда, рақамли иқтисодиёт ривожланишининг технологик ва ташкилий шартлари ўтган ўн йилликлар давомида эволюцион жиҳатдан тараққий этди. Айнан янги иқтисодий ва ижтимоий муносабатлар тизимини шакллантиришнинг тезкорлиги жаҳон саноат ишлаб чиқаришидаги инқилобий ўзгаришлар тўғрисида хулоса чиқаришга имкон беради [1].

Рақамли технологияларни кенг жорий этиш дунёнинг барча мамлакатларида миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини оширишнинг энг муҳим шартларидан бири ҳисобланади. Бу иқтисодиётни қайта қуриш, ишлаб чиқариш харажатлари ва тижорат операцияларининг нархини пасайтириш, самарадорликни ошириш ва товарларни ишлаб чиқариш вақтини қисқартириш, хизматларнинг сифати ва самарадорлигини ошириш, шу жумладан давлат хизматларини кўрсатиш, янги технологиялар ва технологик жараёнларни жорий этиш, оддий фуқароларга хизматлардан фойдаланиш, таълим ва бўш вақтни ўтказиш фаолияти учун янги имкониятлар ҳамда янги иш ўринлари яратишга имкон беради.

Масалан, электрон тижоратнинг ривожланиши натижасида Ҳитойда 10 миллион иш ўрни яратилди (жами иш ўринларининг 1,3%) [2] ва мобил иловаларнинг жорий этилиши 5 йил давомида АҚШда 500 мингга яқин инсоннинг иш билан таъминланишига олиб келди [3]. Рақамли технологияларни жорий этиш халқаро сиёсий алоқаларни амалга оширишга бевосита таъсир қилади. Хусусан, ташқи сиёсий муаммоларни ҳал қилишда янги технологиялардан фойдаланишни ўз ичига олган рақамли дипломатия йўналиши шаклланди.

Илмий тадқиқотлар рақамлаштиришнинг иқтисодий самарасини турлича баҳолайди. Жаҳон банки рақамли иқтисодиётнинг OECD мамлакатлари ЯИМга қўшган ҳиссасини 6 фоизга баҳоламоқда [4]. Accenture консалтинг компанияси тадқиқотларига кўра, дунёнинг энг ривожланган ўнта мамлакатига рақамли трансформация 1,36 триллион доллар фойда келтирмоқда [5]. Европа Комиссиясининг маълумотларига кўра, Европа Иттифоқида “Рақамли ягона бозор стратегияси”ни амалга ошириш натижасида ЯИМ ўсиши йилига 415 миллиард Еврони ташкил этади [6]. Дунё мамлакатлари миллий иқтисодиётини рақамлаштириш даражаси жуда фарқ қилади. Уларнинг бу соҳадаги ютуқларини таҳлил қилиш мезонларига қараб ҳар хил баҳолаш мумкин. Шунга қарамай, рақамли иқтисодиётни ривожлантириш бўйича етакчилар гуруҳи аллақачон шаклланган. Жаҳон иқтисодий форуми, Олий менежмент мактаби томонидан ўтказилган қўшма тадқиқот натижаларига кўра. Жонсон Корнелл университети ва INSEAD бизнес мактаби, Сингапур АКТни татбиқ этишда энг катта ютуқларга эришди, шунингдек, Финляндия, Швеция, Норвегия, АҚШ, Нидерландия, Швейцария, Буюк Британия,

Люксембург ва Япониянинг энг яхши ўнталигига киради [7]. Испаниянинг BBVA банки ўтказган тадқиқотга кўра, етакчи ўнликка Люксембург, Буюк Британия, Гонконг, АҚШ, Голландия, Япония, Сингапур, Норвегия, Финляндия ва Швеция киради [9]. Биринчи тадқиқотда Россия Чили, Қозоғистон ва Кипрдан кейин 41-ўринни, иккинчи ўринни Словакия, Маврикий ва Колумбиядан кейин эгаллаб турибди.

Рақамли иқтисодиётни ривожлантириш мамлакатимиз учун ҳам долзарб вазифага айланди. Биринчи марта уни расмий равишда Ш.Мирзиёев 2018 йил 28 декабрдаги Олий Мажлисга Мурожаатномасида 2030 йилгача “Рақамли Ўзбекистон – 2030” дастурини амалга оширишни таклиф этди. Рақамли иқтисодиёт билан бевосита боғлиқ бўлган масалалар мамлакатимизнинг инновацион ривожлантириш стратегиясида ҳам кўтарилган [8]. Шунингдек, 2023 йилга келиб рақамли иқтисодиётнинг мамлакат ялпи ички маҳсулотигади улушини 2 бараварга кўпайтириш вазифаси белгиланди [9].

Шу нуқтаи назардан, рақамли иқтисодиётни ривожлантириш бўйича хорижий тажрибани, уни мамлакатимизда қўллаш имкониятларини ўрганиш амалий қизиқиш уйғотади.

1-жадвал.

Худудлар бўйича рақамли ривожланиш стратегиялари

№	Худудлар	Барча стратегиялар	Инфратузилма	Рақамли иқтисодиёт
1.	Ривожланган мамлакатлар	32	27	21
2.	Ривожланаётган мамлакатлар	59	54	40
3.	Африка	25	23	17

4.	Осиё ва Океания	16	15	9
5.	Лотин Америкаси ва Кариб хавзаси	18	16	14
6.	Ўтиш иқтисодиёти мамлакатлари	11	10	6
Жами:		102	91	67

Манба: *World Investment Report 2017. Investment and the Digital Economy [Electronic Resource]*. Geneva: UNCTAD, 2017: 191. Available at: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2017_en.pdf.

UNCTAD маълумотларига кўра, 2012-2017 йилларда дунёнинг турли мамлакатларида 102 та рақамли стратегия ишлаб чиқилган бўлиб, улардан 30 таси инфратузилмани ривожлантириш билан боғлиқ, 6 таси рақамли бизнесни рағбатлантиришга қаратилган, 61 та ушбу иккала муҳим йўналишни қамраб олган [10]. Рақамли иқтисодиётни ривожлантириш бўйича давлат стратегиясини шакллантиришга турли хил ёндашувлар билан энг йирик халқаро ўйинчилар - АҚШ, Ҳиндистон, Хитой ва Европа Иттифоқининг энг катта амалий ва тадқиқот қизиқишларига эга тегишли дастурий ҳужжатлари танланган. Уларнинг тадқиқотлари иқтисодиётнинг турли тузилмалари ва ЯИМ ўсиш суръатлари билан ажралиб турадиган мамлакатларни қамраб олишга имкон беради. Ушбу танлов мамлакатимиз иқтисодий ҳаётида муҳим аҳамият касб этади.

“АҚШ рақамли иқтисодиётининг кун тартиби” дастурининг асосий мақсади Америка компаниялари фаолияти учун қулай муҳит яратиш ва кўп томонлама форматларда стандартлар ва қоидаларни ишлаб чиқишда АҚШнинг етакчи ролини таъминлашдан иборат. Уни амалга ошириш учун АҚШ Савдо вазирлиги жавобгардир. Ушбу жараёнга жалб қилинган, бўлим томонидан бошқариладиган тўртта таркибий бўлинмани мувофиқлаштириш (Миллий стандартлар ва

технологиялар институти, Миллий телекоммуникация ва ахборот агентлиги, АҚШ Патент идораси ва Халқаро савдо идораси) Рақамли иқтисодиёт директори томонидан амалга оширилади. Унинг иши 2016 йил март ойида ташкил этилган Рақамли иқтисодиёт бўйича маслаҳат кенгаши томонидан бир қатор америка компаниялари, фуқаролик жамияти ва илмий доиралар вакиллари ўз ичига олган мутахассислар томонидан қўллаб-қувватланади.

Деҳли томонидан 2014 йил август ойида тасдиқланган “Рақамли Ҳиндистон” дастурининг асосий мақсади мамлакатни "рақамли жамият ва билим иқтисодиёти" га айлантиришдир [11]. Дастурнинг белгиланган вазифалари:

- фуқароларга давлат хизматларидан онлайн равишда фойдаланиш имкониятини яратиш;
- ҳар бир фуқаронинг фойдаланиши керак бўлган рақамли инфратузилмани яратиш;
- "Ҳиндистонни келажакдаги билимларга тайёрлаш";
- "технологияларни ўзгариш марказига айлантириш" учун юқори тезликдаги Интернетга уланиш [12].

“Интернет-плюс”нинг 2025 йилгача бўлган ҳаракатлар режаси, унинг концепцияси 2015 йил март ойида Хитой Халқ Республикаси Давлат Кенгаши Бош вазири Ли Кецянь томонидан тақдим этилган ва унинг мазмуни 2015 йил 4 июлда чиқарилган, Хитойда ишлаб чиқарилган 2025 стратегиясини тўлдирди. Иккинчиси Хитой саноатининг узок муддатли ривожланиш режасидир. “Интернет Плюс”, саноат тармоқларини, электрон тижоратни ва онлайн-банкни ривожлантириш ва Хитой интернет-компанияларининг халқаро

иштирокини ошириш учун Интернет, булутли ҳисоблаш, катта маълумотлар ва нарсалар Интернетини замонавий ишлаб чиқариш билан бирлаштиришга қаратилган.

Ушбу ҳужжатни амалга оширишда Саноат ва ахборот технологиялари вазирлиги, Савдо вазирлиги, Миллий тараққиёт ва ислоҳотлар комиссияси ва Хитойнинг кибер космик маъмурияти иштирок этмоқда. ХХР Давлат Кенгаши Раиси ишларнинг боришини шахсан ўзи назорат қилади.

Европа Иттифоқидаги рақамли иқтисодиёт биринчи марта 2010 йилда, Европа Комиссияси (ЕК) Европа-2020 стратегияси бўйича еттига ташаббуснинг биринчиси бўлган Европа учун рақамли кун тартибини қабул қилганида пайдо бўлди. Ушбу ҳужжатни амалга оширишда тўпланган тажрибага асосланиб, 2015 йил май ойида аввалги кун тартибининг кўплаб бўлимларини ўз ичига олган "Европа учун ягона рақамли бозор стратегияси" [14] тасдиқланди. Бундан ташқари, интеграция мамлакатлари ўзларининг миллий дастурларини амалга оширмоқдалар.

Хулоса ва таклифлар. Ўрганилган материаллар асосида мамлакатимиз давлат идораларининг рақамли иқтисодиётни ривожлантириш бўйича ишларини такомиллаштириш бўйича қуйидаги йўналишларни тавсия этиш мумкин:

- ✚ меъёрий-ҳуқуқий базани замонавий талабларга мувофиқлаштириш;

- ✚ ахборотнинг эркин ҳаракатланиши учун шароит яратиш;

✚ АКТ соҳасидаги рақобатни рағбатлантириш, рақамли технологиялардан фойдаланиш, инновацияларни жорий этишни рағбатлантириш;

✚ АКТ соҳасида янги стандартларни ишлаб чиқиш ва жорий этиш, уларни халқаро стандартларга уйғунлаштириш;

✚ электрон тижоратни ривожлантиришга кўмаклашиш;

✚ Интернетдан фойдаланган ҳолда операцияларни амалга оширишда истеъмолчиларни ҳимоя қилиш бўйича кўшимча чоралар кўриш;

✚ корхоналар ва фуқароларнинг АКТдан фойдаланишга бўлган ишончини ошириш бўйича ишларни фаоллаштириш, шу жумладан тармоқ хавфсизлиги даражасини ошириш ва компаниялар томонидан шахсий маълумотлардан фойдаланиш устидан назоратни кучайтириш;

✚ муаллифлик ҳуқуқини ҳимоя қилиш самарадорлигини ошириш;

✚ рақамли иқтисодиётда муаллифлик ҳуқуқи бўйича тадқиқотлар;

✚ бизнеснинг миллий инновацион платформалар ва булутли хизматлардан фойдаланишига кўмаклашиш;

✚ рақамли технологиялар бўйича мутахассисларни юқори технологик маҳсулотлар экспортини рағбатлантириш учун муҳим мамлакатларда Ўзбекистон савдо миссияларида ишлаш учун тайинлаш;

✚ электрон ҳукумат концепциясини янада ривожлантириш орқали давлат хизматлари соҳасини кенгайтириш;

✚ электрон ҳукумат фаолиятини такомиллаштириш, шу жумладан давлат идораларидан маълумотларга жамоатчилик киришини кенгайтириш.

Рақамли кун тартибини амалга ошириш доирасида рақамли контентнинг трансчегаравий ҳаракатланишидаги асосиз чекловларни бекор қилиш. Рақамли трансформацияларнинг халқаро тенденцияларини таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, ҳозирги вақтда бошқа мамлакатлар, шу жумладан мамлакатимиз томонидан намуна бўла оладиган миллий стратегиянинг идеал версияси мавжуд эмас. Иқтисодиётнинг юқори даражадаги глобаллашуви даражаси ҳам ушбу дастурларни бирлаштиришга имкон бермайди.

Адабиётлар

1. World Investment Report 2023. Investing in sustainable energy for all. UNCTAD, 2023. 231 p. URL: https://intosairussia.org/images/reports/UNCTAD_World_Investment_report.pdf.
2. Ilyosov, A. (2020). Some problems in digital production and export of industrial products in the digital economy. *Economics and finance*. 3. 175-182 p. ISSN 2010-9997.
3. Kurpayanidi, K. I., & Ilyosov, A. A. (2020). Problems of the use of digital technologies in industry in the context of increasing the export potential of the country. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 10 (90), 113-117.
4. Kurpayanidi, K. et al. (2020). The issue of a competitive national innovative system formation in Uzbekistan. *E3S Web of Conferences*. – *EDP Sciences*, 2020. – T. 159. – C. 04024. DOI: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202015904024>.

5. Ilyosov, A.A. (2022). Sanoat mahsulotlari eksporti: hududiy tahlil, omillar va eksportdagi tendentsiyalar (Farg'ona viloyati misolida). *Nazariy va amaliy tadqiqotlar xalqaro jurnali*, 2 (1), 31-39. Doi: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.6089956>.
6. Ilyosov, A. (2021). Prospects for the use of mechanisms based on the cluster approach in the development of exports of industrial products. *Electronic journal of actual problems of modern science, education and training*, 67-78.
7. Ilyosov, A. A. (2020). Industrial and regional analysis of industrial production and export in Uzbekistan. *EPRA International Journal of Research and Development (IJRD)*, 5(10), 173-179.
8. Ilyosov, A.A. (2022). Sanoat mahsulotlari eksporti: hududiy tahlil, omillar va eksportdagi tendentsiyalar (Farg'ona viloyati misolida). *Nazariy va amaliy tadqiqotlar xalqaro jurnali*, 2 (1), 31-39. Doi: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.6089956>.
9. Курпаяниди, К. И., & Илёсов, А. А. (2022). Саноат маҳсулотлари экспортининг ташкилий-иқтисодий механизмларини такомиллаштириш (Фарғона вилояти саноат тармоғи мисолида). Монография. Al-Ferganus. ISBN 978-9943-7707-5-1. – DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.6618980>.
10. Ilyosov, A. A. (2023). Sanoat mahsulotlari eksportinining tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari: xorij tajribasi va amaliyoti. *Nazariy va amaliy tadqiqotlar xalqaro jurnali*, 3 (4), 84-91. Doi: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8088528>.
11. Ilyosov, A., & Maxkamov, S. (2023). Aholi turmush darajasi va uni O‘zbekistonda oshirishning istiqbolli imkoniyatlari. *Nashrlar*, 1(1), 424–427. <https://doi.org/10.60078/2023-vol1-iss1-pp424-427>.

12. Ilyosov, Asrorjon Akhrorjon Ugli (2023). Sanoat mahsulotlari eksportining tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari: xorij tajribasi va amaliyoti. *Nazariy va amaliy tadqiqotlar xalqaro jurnali*, 3 (4), 84-90. <https://doi:10.5281/zenodo.8088528>.
13. Ilyosov, A. A. (2023). Some issues of evaluating the social responsibility of business activity. Publishing House “Baltija Publishing”.